

sürecindeki dava düştü ve kararlar kesinleşmemiş oldu.

BİBLİYOGRAFYA :

Cumhurbaşkanlığı Kenan Evren Arşivi, Dolap nr. 7-1-3; Kutu nr. 01-2; Dosya nr. 2, Fihrist nr. 4-1; Kenan Evren, *12 Eylül'den Önce ve Sonra: Ne Demişlerdi? Ne Dediler? Ne Diyorlar?*, İstanbul 1997; Mehmet Ali Birand, *12 Eylül Saat 04.00*, İstanbul 1984; a.mlf. v.dğr., *12 Eylül Türkiye'nin Miladı*, İstanbul 1999; a.mlf. – Soner Yalçın, *The Özal, Bir Davanın Öyküsü*, İstanbul 2001, tür.yer.; Nevzat Bölüğü, *Sokaktaki Asker*, İstanbul 1989, tür.yer.; Bülent Tanör, “Siyasal Tarih (1980-1995)”, *Türkiye Tarihi*, 5, *Bugünkü Türkiye: 1980-1995* (haz. Sina Akşin), İstanbul 1995, s. 23-157; Hikmet Özdemir, *Türkiye Cumhuriyeti*, İstanbul 1995, tür.yer.; a.mlf., *Turgut Özal*, İstanbul 2014, tür.yer.; William Hale, *Türkiye'de Ordu ve Siyaset* (trc. Ahmet Fethi), İstanbul 1996, tür.yer.; Faruk Bildirici, *Siluetini Sevdiğimin Türkiye'si*, İstanbul 2000, s. 309-328; *Türk Dış Politikası* (haz. Baskın Oran), İstanbul 2002, II, tür.yer.; *Cumhuriyet Ansiklopedisi* (haz. Hakan Ersel v.dğr.), İstanbul 2002, III-IV, tür.yer.; Faruk Mercan, *Apolet, Kılıç ve İktidar*, İstanbul 2004, tür.yer.; a.mlf., *Onlar Başroldeydi*, İstanbul 2010, tür.yer.; Ayça Atikoğlu, *Cumhurbaşkanı Eşleri*, İstanbul 2006, s. 171-186; Ercan Karakoç, *Geçmişten Günümüze Ermeni Komiteleri ve Terörü*, İstanbul 2009, s. 425-450; Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi* (trc. Yasemin Saner Gönen), İstanbul 2009, tür.yer.; Tayyar Altıkulaç, *Zorlukları Aşarken*, İstanbul 2012, II, tür.yer.; Tanel Demirel, “12 Eylül'e Doğru Ordu ve Demokrasi”, *SBFD*, LVI/4 (2001), s. 43-75.

ERCAN KARAKOÇ

EZELİYET

(الْأَزَلِيَّةُ)

Allah Teâlâ'nın
başlangıcının olmadığını ifade eden
bir terim.

Sözlükte “başlangıcı olmama” anlamındaki **ezel** kelimesinin **ezi** (şiddet, darlık) kökünden değil “yok olmadı, zeval bulmadı” mânasındaki **lem yezel** fiilinden türediği kabul edilir. İbn Manzûr bu kelimenin aslında **yezeliyyûndan** geldiğini, başındaki yâ harfinin tahfif için elife dönüşerek **ezeliyyûn** olduğunu ve “kadîm” anlamını taşıdığını belirtir (*Lisânü'l-‘Arab*, “ezel” md.). Ezelden yapma masdar olan **eze-liyyet** ise “ezelî olma, başlangıcı bulunmama” demektir. Seyyid Şerîf el-Cürcânî ve Tehânevî'ye göre varlığın geçmiş yönünde sonsuz olarak devamına ezeli, kendisinden önce yokluk bulunmayan şeye de ezeli denir. Buna göre varlık Allah Teâlâ gibi ezeli ve ebedî, âlem gibi ne ezeli ne ebedî ve âhiret gibi hâdis fakat ebedî olmak üzere üçe ayrılır (*et-Ta'rifât*, “el-Ezeliyyü”; Tehânevî, I, 84-85).

Gerek Kur'an'da gerek hadis rivayetlerinde ezeli ve türevlerinden herhangi bir

kelime geçmemekte, buna karşılık Hadîd süresinde (57/3) Cenâb-ı Hakk'ın evvel ve âhir olduğu bildirilmektedir. Buradaki evvel kelimesi “ezeli”, âhir de “ebedî” (sermedi) anlamındadır. Allah'ın ahad ve vâhid isimlerinden her biri ezeliyet ve ebediyet anlamını da içermekle birlikte bazı âlimler ahadî ezeliyet, vâhidî ebediyet mânasına tahsis etmişlerdir (bk. AHAD). Esmâ-i hüsnâya dair hadis rivayetlerinde de evvel ve kadîm gibi isimler zikredilir (İbn Mâce, “Du‘â”, 10). Aynı şekilde, “Hiçbir şey yokken Allah vardı” meâlindeki hadis (*Müsned*, IV, 431, 432; Buhârî, “Bed‘ü'l-halk”, I; “Tevhîd”, 22; Tirmizî, “Menâkıb”, 74) bu mânâyı ifade eder.

Cenâb-ı Hakk'ın zâtı gibi sıfatlarının da ezeli ve ebedî olması mutlak yokluk ve hiçbir kavramını ortadan kaldırmaktadır; çünkü vâcibü'l-vücûd ile mutlak yokluk bir araya gelmez. İnsanlara göre mevcut veya mâdum olan her şey Allah'ın ezeli ve ebedî ilminde sabit ve dâimdir. Her şey biri Allah'ın ilminde yer alan, diğeri hariçteki vücudu olmak üzere iki varlığa sahiptir. Birincisi onun mahiyetini ifade etmekte olup Allah Teâlâ, ezeli irade ve kudretiyle bu mahiyetlere hâricî bir vücut verdiğinde onlar ilmiîlikten çıkıp hâricî vücuda bürünürler. Burada ezeli ve sermedi olan hariçteki vücutlar değil ilm-i ezeli'deki aynalardır. Mutasavvıflar ilm-i ezeli'deki bu mahiyetlere “a'yân-ı sâbite” adını vermektedir. Onların hâricî vücuda bürünmüş şekli ise “hakikat” veya “mahlûkat” diye nitelendirilir. Bir canlı ölünce sûreti ve cismi gider, mahiyeti ise devam eder. Dolayısıyla nesnelerin özü sabit ve dâim olup mutlak yokluğa mâruz kalmaz. Meselâ bir mimar bir binayı plan olarak tasarlasa, ardından bu tasarıya göre onu inşa etse ve bina bir müddet sonra yıkılsa plan ve program onun zihninde devam eder. Ancak hâricî vücut için irade ve kudretin taallukuna ihtiyaç vardır, bunlar olmadan gerçekleşemez (Abdülkerîm el-Cîlî, I, 101-104; Said Nursî, s. 61).

Ezel zamandan ve mekândan münezze olan, başı ve sonu bulunmayan, hiçbir kayda bağlı olmayan Allah'ın sıfatıdır. Zaman içindeki kayıtlar burada geçerli değildir. Yani Allah ezeli ilmiyle her şeyi kuşattığından O'nun ilminde geçmiş zaman, şimdiki zaman ve gelecek kavramları yoktur. O her şeyi şimdiki gibi bilir. Said Nursî bu durumu ayna örneğiyle açıklar. Yukarıdan eşyaya tutulan ayna yere yaklaştıkça kapsama alanı daralır, uzaklaşıp

yükseldikçe genişler (*a.g.e.*, s. 51). Burada ayna Allah'ın ilmi, görüntüye konu olan şeyler de zaman olarak kabul edilirse zamanın kapsamı aynanın seviyesiyle genişleyip daralmaktadır. Allah'ın ilmi sınırsız olduğundan bütün zaman onun ilmine “an” olarak taalluk eder. Bu sebeple Allah her şeyi meydana gelmeden önce bilir. Allah'ı zamandan münezze görmeyenler ezel kavramını mâzideki sonsuzluk diye anlamışlardır.

Cenâb-ı Hakk'ın ilminde yer alan varlıkların vücut bulmadan önce ilm-i ezeli'deki durumları, vücut buldukları anda ve vücutları sonlandıktan (fenâ) sonraki durumları olmak üzere üç aşaması söz konusudur. Birinci aşama ezeliyet, ikinci aşama hakikat, üçüncü aşama ebediyettir. Ezeliyet ve ebediyet içinde bulunan birinci ve üçüncü aşamalar, hariçte mevcut olmayıp sadece ilm-i ilâhîde var oldukları için “taaddüd-i kudemâ”ya yol açmamaktadır. İkinci aşamayı oluşturan hakikat ise Allah'ın ilminde yer alan mahiyetlerin O'nun irade ve kudretiyle hariçte vücut bulmasıdır. Hudûs ile kastedilen de budur. Fenâ ise bahis konusu hakikatlerin sonlanması halidir. Dolayısıyla mümkün varlıklardan oluşan hakikatler hâdis ve fânidir; onların ilm-i ilâhîdeki mahiyetleri ise ezeliyete ve ebediyete sahiptir.

Ezeliyetle ahval teorisi arasında irtibat söz konusudur. Haller, arazları cevherlere bağlayan ve cevherle araz arasında bulunan vasıtalarlardır. Hallere varlık ve yokluk, ezellilik ve hudûs gibi nitelikler yüklenebilir. Haller bağımsız nitelikleri olmadığından gerçek anlamda mevcut sayılmazlar. Bununla birlikte varlığın zatıyla ilişkilerinden dolayı yok da sayılmazlar. Onlara ne mevcut ne de ma'dûm denilir. Söz gelimi kişinin âlim olması zatının ötesinde bir haldir, dolayısıyla âlimden anlaşılan şey zattan anlaşılandan başkadır. Kâdir, hay, mürîd sıfatlarıyla diğer sıfatlarda da durum aynıdır. Buna göre Allah'ın âlimlik, kâdirlik gibi sıfatları vardır (Şehristânî, I, 82). Allah ilimle âlim olduğu gibi kідemle de kadîmdir. Kідem O'nun zâtından yokluğu nefettiği için selbî, zâtı ötesinde bir mânaya sahip olduğu için de vücudî (sübûtî) sıfattır.

Filozoflar âlemin kідemini benimsemekle beraber onun varlığını, zâtında zorunlu (mücib bizzât) olduğuna inandıkları bir varlığa (sânî') dayandırmışlardır. Daha sonra bazı kelâmcılar, söz konusu kідemin Allah'ın zâtı ve sıfatları dışındaki şeylerden

nefeyilmesi hususunda ittifak etmişlerdir. Mu'tezile ise her ne kadar sıfatların kâdemi benimsenmişse de vücûdiyet, hayyiyet, âlimiyet, kâdiriyyet ve ulûhiyyetten oluşan beş kâdîm halin mevcudiyetini kabul etmiştir. Ebû Hâşim el-Cübbâî, beşinci hali diğer dördü için illet ve zâtı ayıran hal diye kabul etmektedir (Siyâlkûtî, III, 10). Allah'a fiil olarak nisbet edilen sıfatlarda değil zât olarak nisbet edilenlerinde ezeliyet vardır. Meselâ, "Allah ezelde muhsindir" denmez, çünkü ihsan bir fiildir. Ancak ihsanda bulunduğu varlıkları yarattıktan itibaren muhsin diye nitelenir (Eş'arî, II, 251). O'nun "sefehî nefyetme" anlamında hakîm oluşu, "kizbî nefyetme" anlamında sâdik oluşu gibi selbî sıfatlarında ise ezeliğin bulunması gerekir. Nitekim Allah'ın "kelâma kâdir olma" anlamında mütekellim oluşu da ezeliydir (a.g.e., II, 256).

Ebû Ali el-Cübbâî'ye göre Allah Teâlâ nesne ve olayları yaratmadan önce de kâdir olup onları bilendir. Çünkü nesneler yaratılmadan önce de bilinir ve şey, cevher, renk gibi kavramlarla anılabilir. Ancak yaratılmadan önce cisimlerin cisim olarak, fiillerin de fiil olarak adlandırılması mümkün değildir (a.g.e., II, 205). Dolayısıyla "şey" her türlü mâlûm için kullanılan bir kavramdır, yaratılmadan önce mâlûm olunca şey olarak adlandırılması da mümkün olur. Bir şeye kendi sebebiyle şey denilmesi câiz ise ona yaratılmadan önce de şey denebilir. Bir şey, kendisinde olmayan bir illet dolayısıyla böyle adlandırılıyorsa söz konusu illet kendisinde bulunduğu da -yaratılmadan önce, yani adem halinde olsa bile- bununla isimlendirilebilir (a.g.e., a.y.).

Ya'kûb b. İshak el-Kindî'ye göre ezeli varlık hakkında mutlak olarak yokluk söz konusu değildir. Zira ezelinin varlığının öncesi yoktur ve onun mevcudiyetini sürdürmesi başkasına bağlı değildir, o sebepsiz varlıktır. Ezeli olan için madde, sûret, fâil ve sebepten söz edilemez. Ayrıca ezeli olanın cinsi yoktur, bozulmaz, dönüşmez, o cisim de değildir. Bilkuvve varlık imkândan öte bir şey olmadığına göre âlem bilkuvve sonsuzdur. Bilkuvve sonsuza bağlı olan her şeyin de bilkuvve sonsuz olacağı açıktır. Buna göre hareket ve zaman aynı türden olmak üzere bilkuvve sonsuzdur. Ancak bir şeyin bilfiil sonsuz olması mümkün değildir. Böylece zamanın bilfiil sonsuz olamayacağı ortaya çıkar (Kindî, s. 18-19). Netice olarak fiiliyatta selbî bir nitelik

olan ezeliyet, imkân dahilindeki ma'dûm söz konusu edildiğinde sübûtî olarak nitelendirilebilir. Mümkün ma'dûmların hariçte vücutları olmasa da ilm-i ilâhîde mahiyetleri vardır. Buna göre Allah'ın ilmi ezeli olduğu için mümkün ma'dûmların da bir tür ezeliyet kazandığı düşünülebilir ve hâricî vücutları olmadığı için de hal olarak benimsenebilir.

BİBLİYOGRAFYA :

Tehânevî, *Keşşâf*, I, 84-85, 143; *Müsned*, IV, 431, 432; Kindî, "İlk Felsefe Üzerine", *İslâm Felsefelerinden Felsefe Metinleri* (trc. Mahmut Kaya), İstanbul 2003, s. 18-19; Eş'arî, *Ma'âkâtü'l-İslâmiyyin* (nşr. M. Muhyiddin Abdülhamîd), Beyrut 1416/1995, II, 205, 251, 256; Şehristânî, *el-Milel* (Kilânî), I, 82; Seyyid Şerîf Cür'ânî, *Şerhu'l-Mevâkıf* (nşr. M. Bedreddin en-Na'sânî), Kahire 1325/1907, III, 10-11; Abdülkerîm el-Cilî, *el-İnsânü'l-kâmil*, Kahire 1402/1981, I, 101-104; Siyâlkûtî, *Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Mevâkıf* (nşr. M. Bedreddin en-Na'sânî), Kahire 1325/1907, III, 10; Beyâzîzâde Ahmed Efendi, *İşârâtü'l-merâm min 'İbrâîlî'l-İlmâm* (nşr. Yûsuf Abdürrezzâk), Kahire 1368/1949, s. 90-91; Said Nursî, *Mektûbât*, İstanbul 1958, s. 51, 61.

İLYAS ÇELEBİ

EZHERÎ, Muhammed Kerem Şah

(محمد كرم شاه الأزهرى)

(1918-1998)

Pakistanlı hukukçu,
mutasavvıf ve müfessir.

Pencap'ta Sergôda'ya (Sargodha) bağlı Beyra (Bhera) kasabasında doğdu. Asıl adı Muhammed Kerem Şah olup Pîr Sâhib, Ebû'l-Hasenât, Ziyâü'l-Ümmet, Ezherî gibi künye, lakap ve sıfatlarla da anılır. Bahâeddin Zakeriyyâ Mûltânî ile (ö. 661/1263) aynı nesilden gelen Ezherî'nin soyu sahâbeden Hebbâr b. Esved'e dayandığı için Kureşî kabul edilir (*Ma'âkât*, neşreden yazısı, I, 14-15). Babası Muhammed Şah tasavvuf ehli bir âlim, siyaset ve dava adamıdır. Pakistan'ın bağımsızlık mücadelesine katıldığı gibi Keşmir'in bağımsızlığı için de savaştı. Bundan dolayı bir süre hapisteye kaldı.

İlk ve orta öğrenimini Beyra'da tamamlayan Ezherî, 1941'de Lahor'daki Oriental College'in Arap Dili Bölümü imtihanını vererek "fâzıl-ı Arabî" derecesini kazandı. Burada kaldığı bir yıl içinde Diyûbendî Resûl Han'dan Tirmizî'nin *el-Câmi'u's-Şâhîh*'ini ve diğer bazı eserleri okudu. Resmî eğitimi yanında babası tarafından kurulan Dârü'lulûm-i Muhammediyye Gavsîyye'de medrese tahsili gördü. 1942-1943 yıllarında Birelvî cemaatinin Naîmüddin

Muradâbâdî'nin medresesinde bazı hadis kitaplarını okuyarak icâzet aldı. 1945'te Pencap Üniversitesi'nde İngiliz dili ve edebiyatı lisans öğrenimini tamamladı. 1948'de amcasının kızı Gulâm-ı Hafsa ile evlendi, bu evlilikten altı oğlu ve dört kızı dünyaya geldi. Babasının teşvikiyle 1951'de gittiği Mısır'da Ezher Üniversitesi Hukuk (Şeriat) Fakültesi'ne kaydoldu. Ayrıca Kahire Üniversitesi'ne yüksek lisans için başvurdu, burada hukuk ve Arap dili üzerine eğitim aldı. Bengladeş asıllı Eyüb Ali'nin danışmanlığında "el-Hudûd fi'l-İslâm" adlı yüksek lisans tezini hazırlamakta iken babasının rahatsızlığı dolayısıyla tezi bitirmeden 1954'te Pakistan'a döndü (a.g.e., I, 23-27; Şâkir Hüseyin Han, s. 26-31). Mısır'da iken Suriye, Lübnan ve Ürdün gibi Arap ülkelerine seyahatte bulundu. Mısır'da Muhammed Ebû Zehre'den fıkıh, Ahmed Zekî'den Arap dili ve edebiyatı okudu, M. Mustafa Şelebî ve diğer bazı hocalardan yararlandı.

Babasının vefatı üzerine Çiştîyye tarikatının Beyra kolu şeyhi oldu, ayrıca Beyra'daki Dârü'lulûm-i Muhammediyye Gavsîyye Medresesi'nin yönetimini üzerine aldı. Ekim 1970'te *Ziyâ'ey Harem* adıyla bir dergi çıkardı, vefatına kadar dergiye başmakale yazdı. Ziyâü'l-Kur'ân Publications adıyla bir yayınevi kurdu. Aktif siyasetten pek hoşlanmayan Ezherî, Pakistan'ın kuruluşundan itibaren ülkede meydana gelen problemler sebebiyle zaman zaman siyasî etkinlikler içerisine girdi. Birelvî ekolü mensuplarınca kurulan Cem'îyyet-i Ulemâ-i Pâkistan adlı partiye katıldı ve bir süre partinin başkan yardımcılığını yaptı. 1970'teki seçimlerde yürüttüğü çalışmalar sırasında zehirli gazla suikasta uğradıysa da herhangi bir zarar görmeden kurtuldu. 1974'te Kâdiyânîler aleyhinde başlatılan faaliyetler ön saflarda yer aldı ve mitingler düzenledi. Onun ve diğer ilim ve fikir adamlarının çabaları sonucunda Kâdiyânîler, İslâm dışı azınlık ilân edildi (*Ma'âkât*, neşreden yazısı, I, 62-69; Şâkir Hüseyin Han, s. 35, 470, 472). 1977'de Tahrîk-i Nizâm-ı Mustafa adıyla siyasî bir hareket başlattı. Onun siyasete ilgi duyduğu zamanlardaki en önemli iki sorun, Kâdiyânîler'in faaliyetleriyle Zül-fikar Ali Butto döneminde hız kazanan komünizm ve sosyalizm propagandaları idi. Butto'yu bazı İslâm dışı davranışları yüzünden dergisinde eleştirdiği için 1977'de dört ay hapse mahkûm edildi. Haziran 1979'da Pakistan İçişleri bakanı ile birlikte Sovyetler Birliği'ni ziyaret ederek resmî ve özel görüşmelerde bu-